

BYGGNADSHISTORISK RAPPORT 2011:2

FÖRSLAG TILL BEVARANDEPLAN
FÖR KYRKOGÅRDARNA I
AMNEHÄRAD-LYRESTADS PASTORAT

BERGA KYRKOGÅRD

*Omslagets bild: Utsnitt från Berga kyrka och kyrkogård,
2010.*

FÖRSLAG TILL BEVARANDEPLAN
FÖR KYRKOGRÅRDARNA I
AMNEHÄRAD-LYRESTADS
PASTORAT

BERGA KYRKOGRÅRD

Andreas Hansen

BYGGNADSHISTORISK RAPPORT 2011:2

INLEDNING

Denna rapport är resultatet av att Västergötlands museum haft i uppdrag av Amnehärad-Lyrestads pastorat att ta fram ett förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna inom pastoratet. Kyrkogårdarna är knutna till Amnehärad, Berga, Enåsa, Färed, Hassle, Lyrestad, Sjötorp och Södra Råda kyrkor. Fältarbetet har genomförts under maj-juni 2010.

Kyrkogårdar är anläggningar som utgör värdefulla kulturmiljöer. Ofta har de använts under många århundraden, i Västergötland i kanske 1000 år. Användning och framväxt under så lång tid ger kyrkogården en lång historisk kontinuitet och mycket stark förankring i bygden. Det är av största vikt att kyrkogårdarna hanteras varsamt och med stor hänsyn till de kulturhistoriska värdena. Samarbetet mellan församlingen och kulturmiljövårdens företrädare är en viktig förutsättning för detta.

Kyrkogården är en kulturmiljö som ständigt genomgår förändringar, även om förändringstrycket ofta varierar mycket, mellan t.ex. stad och landsbygd. Frågorna är många kring kyrkogårdens problematik, exempelvis kring förfarandet när gravrätten för de lite äldre vårdarna återgår till upplåtaren.

Detta förslag till bevarandeplan är ett kunskapsunderlag som är tänkt att vara vägledande vid prioriteringar, vård, underhåll och förändringsarbeten. Den är avsedd att fungera som underlag för församlingens fortsatta vård och skötsel av kyrkogården, inklusive i dialogen med gravrättsinnehavare. Planen skall även fungera som ett beslutsunderlag för länsstyrelsen vid handläggning av tillståndsärenden och för läns museet vad gäller rådgivning.

En fristående bilaga, *Kyrkogården och kulturarvet*, tillhandahåller bl a en historik över kyrkogårdar med tonvikt åt Västergötland.

Förslaget till bevarandeplan är framtaget av antikvarie Andreas Hansen som även utfört fältarbetet. Sockenbeskrivningarna är författade av antikvarie Erik Holmström.

Erik Holmström samt antikvarie Lisa Molander och antikvarie Elisabet Oreback Krantz har även medverkat i framtagande av metod och vid principdiskussioner. Rapporten är sammanställd av Andreas Hansen.

Samtliga fotografier är, där ingen annan anges, tagna av författaren. Allmänt kartmaterial har tillhandahållits av Lantmäteriverket, medgivande 97.0082.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLL OCH GENOMFÖRANDE	7
BERGA KYRKOGÅRD	9
Historik	9
Kyrkogården idag	12
Sammanfattande kulturhistorisk karakterisering	19
Gravkarta	21
LISTADE GRAVVÅRDAR	23

INNEHÅLL OCH GENOMFÖRANDE

Arbetets genomförande

Det framtagna underlaget avser en *kulturbistorisk analys och karakterisering* av kyrkogårdarna med ett åtföljande bevarandeförslag.

Till grund för arbetet ligger en kulturhistorisk beskrivning som omfattat följande delar:

- Fältarbete med en översiktlig genomgång av kyrkogården.
- Sökning i arkiv och lokalhistorisk litteratur
- Samtal med kyrkogårdsförvaltningens personal och kyrkogårdsbesökare (i begränsad omfattning)

I arbetets inledande fas har eftersträövats att få en *översiktlig introduktion i bygdens kulturbistoria* med landskapets och bebyggelsemönstrets huvuddrag samt de viktigare näringar som präglat liv och skeenden i bygden. Detta som en allmän bakgrund till kulturhistoriska prioriteringar och ställningstaganden vad gäller kyrkogården.

Fältarbetet har omfattat en *beskrivning i text och bild*. Beskrivningen har först inletts med kyrkogårdens relation till omgivningen. I övrigt har arbetet inriktats på kyrkogården som anläggning i syfte att få fram karaktärsdragen vad gäller dess form, avgränsning, ingångar, byggnader, kvarter och gångsystem samt större träd- och häckanläggningar. Om byggnaderna har endast kortfattade noteringar gjorts, eftersom intresset inriktats på kyrkogården som helhet. Gravanläggningarna har översiktligt besiktigats. De gravvårdsobjekt eller samlade större områden med gravvårdar som bedömts vara av mer framträdande kulturhistoriskt värde har noterats och fotograferats. Besiktningen har således varit selektiv. Fotograferingen av

kyrkogården har omfattat både översiktsbilder och detaljbilder, som ett komplement till textunderlaget.

Arkivsökning är ett tid- och resurskrävande arbetsmoment, som delvis därför har begränsats. Främst har sökningar gjorts i Västergötlands museums arkiv. Kyrkogårdsförvaltningen har tillhandahållit gravkartor och arkivmaterial från det egna arkivet. Samtal med kyrkogårdsförvaltningens personal och kyrkogårdsbesökare har p.g.a. tidsbrist förekommit mer sporadiskt. Där detta förekommit har det ofta tillfört värdefulla uppgifter om kyrkogårdens historia under 1900-talet.

Vid urvalet av gravvårdar på kartan på s 21 har en tvågradig bedömning använts:

- Som I markeras gravvårdar/ gravanordningar som bedömts ha *mycket stort kulturhistoriskt värde*. De skall värnas och bevaras för framtiden.
- Som II markeras gravvårdar/ gravanordningar som bedömts ha *stort kulturhistoriskt värde*. De bör värnas och bevaras för framtiden.

Avgränsningar

Arbetet har ytterligare några viktiga begränsningar:

- Det omfattar *inte någon personhistorisk inventering* av gravvårdar. Personhistoria är dock en mycket viktig del i kyrkogårdens betydelse som kulturarv. Framför allt är detta betydelsefullt för de lokala historiska sammanhangen. Därför rekommenderar museet att kyrkogårdsförvaltningen låter utföra en personhistorisk inventering.
- Arbetet omfattar *inte det gröna kulturarvet* mer än att alléer, trädkrans, framträdande gravträd m.m. översiktligt observerats och noterats. Det gröna kulturarvet är dock av största betydelse för bevarandet av kyrkogårdens karaktär och innehåll. Därför rekommenderar museet att kyrkogårdsförvaltningen låter ta fram en vårdplan för det gröna kulturarvet och att denna plan även omfattar inventeringar av viktigare växtmaterial m.m.

Kyrkogårdar som anlades före 1939 omfattas av 4 kap. Lagen om kulturminnen (se bilaga). För bevarandeplanen utgör kulturminneslagens avgränsning i stora drag en främre tidsgräns. I vissa fall har dock urvalet av gravvårdar gått betydligt längre fram i tiden, eftersom ålder i sig inte har någon avgörande betydelse för graden av kulturhistoriskt värde. Det går t.ex. inte att bortse från stora kvalitativa kulturhistoriska värden från 1950- och 60-talen.

Rapporten består i sin första del av *inledning* med bakgrund och genomförande samt presentation av innehåll.

Sedan följer själva redovisningen av *kyrkogårdsinventeringen* vilket inleder den egentliga bevarandeplansdelen. Till att börja med ges en *kort historisk bakgrund* över bygd och kyrkogård. Därefter följer *beskrivningen* över kyrkogården som även inrymmer en

kulturhistorisk översikt, analys och karakterisering.

Här presenteras även objekt som i nuläget bedömts stå för de viktigaste kulturhistoriska värdena. Objekten utgörs främst av *enstaka gravvårdar och gravanordningar*. De kan också utgöra *sammanhängande, större eller mindre områden* med gravvårdar och gravanordningar.

Bevarandeförslaget består av en plankarta som redovisar de aktuella objekten enligt ovanstående tvågradiga bedömning. Vidare finns en *sammanfattande kulturhistorisk karaktärisering* av kyrkogården. Denna tar fasta på kyrkogårdens främsta karaktärsdrag ur kulturhistorisk synpunkt.

Avslutningsvis följer några punkter att sär-

skilt tänka på vid användning och skötsel av kyrkogården, för att dessa kulturvärden skall kunna säkerställas.

Inriktning

Bevarandeplanen syftar som tidigare nämnts till att ge en *historisk bakgrund* samt att kortfattat *presentera kyrkogårdens karaktärsdrag* och kulturhistoriska värden.

Den skall också

ge vägledning vid bl a prioriteringar, vård- och underhållsarbeten samt förändringsarbeten. Vidare skall den fungera som underlag för handläggning, beslut och rådgivning.

Kyrkogården omfattas av kulturminneslagen. Vid förändringar skall samråd ske med länsstyrelsen.

Det är viktigt att framhålla att frågor om bevarande av gravvårdar sällan är entydiga. Ofta är de frågorna istället komplexa. Det innebär att det kan vara svårt att behandla alla bevarandefrågor på exakt samma sätt. Exempelvis har många gravvårdar/anläggningar en utformning som bör bevaras intakt för att inte kulturvärdena skall påverkas negativt. Andra gravvårdar/anläggningar med lika stora kulturvärden kan dock tvärtom ha en utformning som tål att kompletteras/utvecklas. Till exempel kan i vissa fall en monumental ramgrav bevaras genom att återanvändas som en askminneslund i den lilla skalan. Sammanfattningsvis innebär detta att det är angeläget att göra bedömningar och avvägningar från fall till fall i bevarandefrågor.

BERGA KYRKOGRÅRD

Historik

Socknen – en bakgrund

Berga socken i Vadsbo härad ligger ca 10 km närmast nordost om Mariestad. Socknens ca 23 kvadratkilometer karaktäriseras i övrigt av lerslättspartier som genomkorsas av låga ryggar. Partier av Vänerkusten är delvis en lite kargare skogsbygd, liksom norra sockengränsen mot kronoparken Sundsmarken i norr. Huvudbygden ligger längs Bergaån i norr, dels kring kyrkbyn, dels kring Hassle-Säby säteri där Bergaån faller ut i Vänern.

Berga genomkorsas av det gamla huvudstråket Göteborg-Stockholm, nuvarande E20. Sedan 1908 går här järnväg, Västgötabanan som hade hållplats vid Hassle-Säby, idag en del av Kinnekullebanan på sträckan Gårdsjö-Mariestad. Vid Hassle-Säby fanns under vänersjöfartens epok en lastageplats ända in på 1900-talet.

Hassle, Berga, Enåsa och Färed bildade sedan medeltiden Hassle pastorat, numera, sedan ca 2000, ingående i Amnehärad-Lyrestads kyrkliga samfällighet. 1863-1852 utgjorde Hassle gamla pastorat en kommun, fränsett Färed som bröt sig ur 1883. 1952-74 var Hassle gamla pastorat jämte Torsö socken förenade i Hasslerörs storkommun som 1974 uppgick i Mariestads kommun.

Redan 1785 lät baron Spens på Börstorp bygga skolhus i Örvalsbro i Enåsa för pastoratets skolbarn. Folkskola byggdes i Berga på 1840-talet, på 1870-talets kompletterat med en småskola. På 1890-talet byggdes ny småskola i Fredslund i Hassle, vid sockengränsen mot Berga.

Sockennamnet omnämns i skrift 1360. Socknen har namn efter kyrkbyn Berga som 1564 bestod av fem hela hemman och ett kronotorp. I byn har senare ingått gårdarna Skattegården, Stommen, Pilagården, Sörgården och Bergatorp. Österberga by som bestod av två hela hemman 1564 har omfattat Nolgården, Sörgården och Tomten.

Brodderudstorp och Gaterud har ursprung som nybyggen på kronans mark på 1500- och 1600-talet. Exempel finns på äldre ensamgårdar som införlivades med herrgårdarna, varvid bebyggelsen efterhand revs.

Berga är i mångt och mycket en herrgårdssocken, där det adliga ägandet varit stort. Hassle-Säby var på 1500-talet en medelstor by med sex hela hemman, men gårdarna lades under säteriet som utvecklades till ett av de största godsen



Överst: Uppmätningsskarta över Västberga by år 1786 (utsnitt). Underst: Laga skifteskarta över Berga by 1879 (utsnitt). Lantmäteriet.

i denna del av Vadsbo. Godset tillhörde på 1500-1700-talen en gren av den friherrliga ätten Posse. Familjen Löfvenskiöld som tillträdde Säby 1806 fick på 1820-talet ekonomiska bekymmer och fick lämna godset, fränsett Bergatorps gård. På Bergatorp verkade arkitekten Charles Emil Löfvenskiöld som med sina fem planschverk om "Landtmannabyggnader", med början på 1850-talet, kom att sätta stark prägel på landsbygdsbebyggelsens utveckling i Sverige under flera årtionden.

Brodderud och Ingarud är mindre herrgårdar som också tillhört Säby.

I anslutning till herrgårdarna och på deras ägor växte på 1700- och 1800-talet åtskilliga torpställen och backstugor. Motsvarande typ av den fattiga, icke jordägande befolkningens bebyggelse tillkom även på utmarkerna längs Väneren. Vid Vänerkusten hade fisket förr stor betydelse för de obesuttna invånarna.

1880-talet var emigrationens årtionde i bygden, då utvandrade 112 personer. 1910 hade socknen 500 invånare, år 1952 bodde där 373.

På 1950-talet präglades föreningslivet av politisk verksamhet, nykterhetsrörelsen (NTO) och kyrkliga syföreningen. Frikyrklig verksamhet etablerades på 1870-talet och 1897 byggdes ett missionshus.

Kyrkan och kyrkogårdens historia

Kyrkan uppfördes sannolikt under tidig medeltid och sägs vara tillägnad Johannes döparen. På 1600-talet bestod kyrkan, enligt Peringskiölds Monumenta, av ett rektangulärt långhus, smalare och lägre, rakt avslutat kor i öster och timrat vapenhus söder om långhuset. Till kyrkan hörde en timrad klockstapel. En skulpterad madonnabild är från 1200-talet och från senmedeltid är en skulptur av Johannes döparen, ett krucifix samt skulpturer föreställande Elisabet, Sankt Erik och Sankt Mikael. Även en lillklocka med majuskelskrift, nu i vapenhuset, är medeltida.

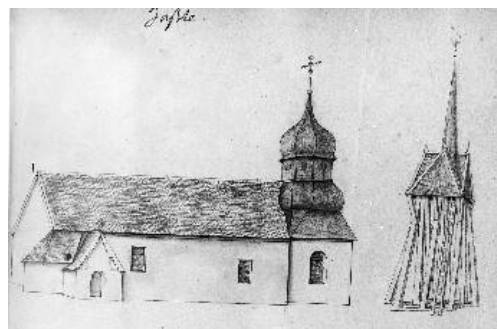
Kyrkan stod öde under första delen av 1600-talet, men istandsattes genom Nils Posse, Säby. År 1702 lät han uppföra ett gravkor för den Posseska släkten invid kyrkans östra sida. Även sakristian kom att inrymmas i gravkoret.

Tornet tillkom 1712 liksom portalen med de Posseska och Gyllenstiernska vapnen.

Kyrkan renoverades 1924 (ark. Henrik Wranér), 1975 och 2003-04.

Kyrkogårdsmuren skall enligt uppgift ha lagts om år 1776.

I 1829 års inventering finns angående gravvårdar följande upplysning: "På södra sidan af kyrkan är en liten murad graf, på hvars tak är en flagga af sten med bokstäfverna A. H. C. I. A. 1722. Hvilken der hvilar känner man ej med visshet. Dörren är låst och nyckeln skall vara inkastad, genom ett galler, i grafven". Samma inventering räknar upp de gravvårdar som vid denna tid finns på kyrkogården. De är fyra till antalet och minner om baron Gabriel Posse (d 1820), löjtnant Isak von Knorring (d 1789) respektive major Olof Herman Anrepp



Överst: Peringskiölds avbildning av Berga kyrka, 1600-tal. Nederst: Lerdala kyrka avtecknad år 1894 av Ernst Wennerblad. Västergötlands museum.



Övan: Flygbild från 1955. Bilden visar att det vid denna tid fanns en mängd stenramomgärdade vårdar i kvarteren B, F och G väster och sydväst om kyrkan. Notera också trädraden på kyrkogården väster om kyrkan. Västergötlands museum.



Övan: Bild från 1927, området sydväst om kyrkan. På bilden syns flera höga, smala vårdar som inte längre finns kvar. Längst till höger i bild en beväxten gravkulle. Markytans höga gräs skiljer sig tydligt från dagens gräsmatteklippta ytor. Västergötlands museum.

(d 1808), medan den fjärde, liggande sten, bär inskriften J. B. S. M. O. D 1745.

Fotografier från 1940- och 1950-tal visar att kyrkogården vid seklets mitt är helt omgärdad av en trädkrans, högst är träden i sydväst och lägst längs den norra sidan av kyrkogården.

Fornlämningar (skyddade av kulturmännenslagens 2 kap)

På krönet av moränryggen söder om kyrkoanläggningen finns:

Berga 7:1, Berga 7:2, Berga 7:3 – gravplatser i form av stensättningar 5-6 meter i diameter

Övriga noteringar och påpekanden

Observeras bör att de på kyrkogården befintliga gravvårdar/stenar som inte återfunnits på den aktuella gravkartan har numrerats löpande vid kyrkogårdsinventeringens fältarbete (INR= inventeringsnummer).

Gravvårdar, stenar eller hällar inne i kyrkobyggnaden ingår inte i bevarandeplanen



Ekonomiska kartan över Berga kyrkplats (inringad). Lantmäteriet.

Kyrkogården idag

Kyrkogårdens relation till omgivningen

Anläggningen är belägen i jordbruksbygd omkring fem kilometer nordost om Mariestad. Till vänerkusten i väster är avståndet omkring en kilometer. Väg E20 passerar omkring 500 meter sydost om kyrkan. Kyrkoanläggningen finns invid en mindre landsväg som sträcker sig i väst-östlig riktning med anslutning till Torsövägen i väster och Berga samhälle samt väg E20 i öster. Vid anslutningen till Torsövägen, på ett avstånd av omkring en kilometer från kyrkan, finns säteriet Hassle-Säby.

Det odlade landskapet omkring Berga kyrka bryts av skogspartier och mindre impedimentytor. Berga samhälle öster om kyrkan är exempelvis beläget på en skogbevuxen höjd. Kyrkoanläggningen finns på mittersta delen av ett höjdparti med nord-sydlig sträckning. Norr om anläggningen finns en gårdsmiljö, inramad av höga lövträd och stenmurar, som tillsammans med kyrkoanläggningen bildar en sammanhållen miljö. Söder och öster om kyrkoanläggningen upptas höjdpartiet av betesmarker med enstaka lövträd. På små höjdlägen väster respektive sydväst om kyrkoanläggningen finns gårdslägena Pilagården respektive Sörgården. Dessa bebyggelselägen finns etablerade då häradskartan togs fram på 1870-talet, något som inte gäller för den ovan nämnda gårdsmiljön omedelbart norr om kyrkan, vilken alltså anlagts senare.

Omedelbart väster om kyrkogården finns en parkeringsplats med särskilt tilldelad plats för präst respektive kontor.

Avgränsning

Kyrkobyggnaden är öst-västligt placerad i den östra delen av den rektangulära kyrkogården som har sin längsta sträckning i öst-västlig riktning. Kyrkogården avgränsas åt alla håll



Gårdsanläggning norr om kyrkan. Foto 100511: 005.

Kyrkogårdens stenmur.
Foto 100511: 020.



Överst: På den östra sidan är muren delvis lagd av huggen sten. Foto: 100511:014. Underst: Entrén i väster. Foto: 100511:019.

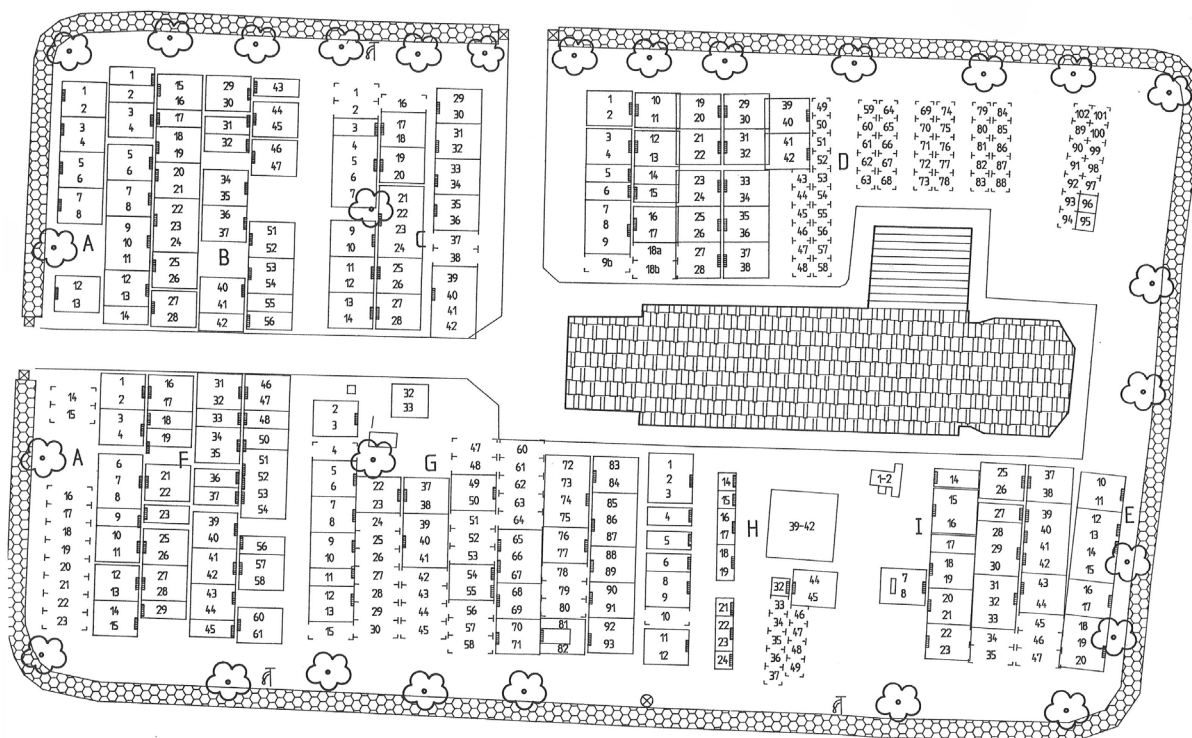
av en fristående stenmur. Muren är tämligen jämn och bred. Sidorna är lagda med ganska stora block, dels med fri form, dels med mer eller mindre skarpa kanter. Mot öster är muren delvis, särskilt närmast krönet, lagd med mer regelbundet huggna stenar lagda i band. Här liksom mot söder har muren skalmurskaraktär på så vis att kärndelen mellan sidornas stora block synes vara fylld med betydligt klenare sten ända upp till krönet. Bitvis, särskilt mot norr, är muren mossbevuxen.

Kyrkogårdens trädkrans har en växlande karaktär. Längs kyrkogårdsmuren mot norr finns ganska höga ask och lönn med viss gluggighet. Mot väster finns klen ask, lönn och rönn med viss gluggighet. Mot söder finns ganska klen lind. Mot väster finns lönn i gles placering, något klenare än nordsidans trädrad.

Kyrkogården har entré mitt på västra sidan mitt för kyrkans västport samt något förskjuten åt väster på den norra sidan. Entrén i väster har dubbel smidesgrind med korsmotiv, hängd på fyrsidiga murade, putsade och vitfärgade stenstolpar med pyramidkrön på vilka ett lykthus monterats. Entrén i väster har dubbel smidesgrind, rikt utsirad och hängd på fyrsidiga stenstolpar med pyramidkrön på vilka ett lykthus monterats.

Byggnader och andra anläggningar

Kyrkan består av ett långt och smalt långhus, ett vidbyggt, åttkantigt och fullbrett kor med sluten, åttkantig lanternin i öster, torn i väster och sakristia i norr. Kyrkan är slätputsad och har vitmålad fasad. På såväl långhus och torn som sakristia och kor avgränsas murarna upptill av en profilerad vit taklist/gesims av trä. Tre av korets fasader avslutas upptill genom en fronton med profilerad inramning. Korets fasader trappas av uppåt ca 1,5 dm ovan mark. På långhusets och sakristians valmade sadeltak ligger enkupigt lertegel. Det spåntäckta torntaket utgörs av en karnisformad huv och ovanpå denna en spira. Tornet kröns av en plåtspira med en



tupp överst. Koret täcks av en karnisformad kupol/huv med åttkantig lanternin. Lanterninen har, i sin tur, karnisformad huv krönt av ett kors av plåt. Såväl kortak som lanternin och lanterninhuv är plåttäckta. Stuprör och hängrännor är av plåt.

Ovan: Gravkarta över kyrkogården. Amneberad-Lyrestads pastorats kyrkoarkiv.

Kyrkogårdens disposition

Kyrkogården har sin högsta punkt vid kyrkan och norr därom. Hela området väster om kyrkobyggnaden utgörs av en långsträckt sluttning med lägsta punkt i väster. Kyrkogårdens markyta är i huvudsak täckt av gräsmatta. Framför allt söder om kyrkan är ytan ojämn. Grusgångar löper från entréerna fram till ett likaså grusat område framför kyrkans västport. Området närmast kyrkan är också grustäckt runt om hela byggnaden. Grusytorna avgränsas mot gräsmattan med en tunn list av trä.

Gravvårdarna finns söder, väster och norr om kyrkobyggnaden i rader som löper i nord-sydlig riktning. Raderna är mestadels dubbla, men också enkelrader förekommer. Söder om kyrkan finns ett område med glesare förekomst av gravvårdar, vilket kan knytas till förekomsten av marknära berg här. Kyrkogårdens nordöstra del saknar i huvudsak gravvårdar. Gravvårdarna är indelade i kvarteren A-I med A utmed kyrkogårdens mur mot väster, B-D från väster till öster på kyrkogårdens norra halva, E utmed den södra delen av kyrkogårdens mur mot öster och F-I från väster till öster på kyrkogårdens södra halva.



Överst: Kvarter H (närmast), I. Foto 100511:097. Nederst: kvarter G. Foto 100511:080.



Vy över kyrkogårdens södra och sydvästra del. Närmast i bild kvarter F. Foto 100511:113.

Gravvårdskaraktärer

Bland gravvårdarna finns en mycket stark tidsmässig representation av tiden från omkring 1940 till 1970. Formmässigt innebär det att kyrkogården domineras av låga breda stenvårdar. Detta är en tid då gravvårdarna sinsemellan ofta har ett ganska likartat uttryck. På kyrkogården finns också ett mindre antal 1900-talsvårdar från perioden innan 1940, men också några vårdar från 1800-talet med även det tidiga seklet representerat. Inslaget av äldre vårdar är störst i kvarteren G-I, d v s i området sydväst och söder om kyrkobyggnaden. Kyrkogårdens äldsta vård dateras till 1789 och är en håll belägen nära kyrkans torn och en av grusgångarna.



Överst: Kvarter A, B, F. Foto 100511:037. Underst: Tempelgavelmotivet har blåstrats i den mörka stenen. Troligen 1930-tal. Vård C 39-42. Foto 100511:036.

Kvarteren B, C, D och F har en sinsemellan likartad prägel och domineras av låga breda gravvårdar från tiden 1940-1980. (C 29-30) och (C 39-42) är fina exempel på hur det tempelgavelmotiv som utgör grunden för de låga breda vårdarnas gestaltning ibland kom att etsas i stenen. Detta utgör ett av flera olika sätt att stilisera tempelgavelmotivet. I kvarter B finns (B 34-35) från 1938 med titeln *f d korpral* och den fina 1940-talsvården (B 46-47), ett bra exempel på en enkel familjegrav från tiden. Kvarter D består endast av vårdar från 1960- och 70-tal, äldre vårdar saknas helt. Det är inte osannolikt att här tidigare under 1900-talet varit ett område för allmän gravsättning på linje. Inslaget av vårdar från 1900-talets tidigare decennier är större närmare kyrkobyggnaden. Många av de äldre gravvårdarna i ovan nämnda kvarter har formen av höga smala stenar. I kvarter C finns den höga smala (C 4-7) från 1904 med titeln *lantbrukare* och härkomst från den närliggande Pilagården. Vården kombinerar två populära stildrag i tiden: den polerade mörka graniten på framsidan och de naturromantiskt råhuggna sidorna. (C 33-34) är en av kyrkogårdens få kalkstensvårdar,



Längst till vänster: Vård C 4-7 med titeln lantbrukare, datering 1904. Foto 100511:027. Till vänster: Vård C 33-34, i kalksten med datering 1901. Foto 100511:034.

stilenligt tunn och med dateringen 1901. I kvarter F finns flera vårdar som pekar mot att området åtminstone delvis upplåtits som allmänt område, d v s för gravsättning på icke köpt gravplats. De tre kvinnovårdarna (F 48), (F 50) och (F 56), de två sistnämnda daterade till 1925 respektive 1945 bär genom sin status som ensamgravar, kvinnovårdar och via de små stenarna det allmänna områdets kännetecken.



Nära huvudgången i väster finns ett mindre område med äldre vårdar. Övan vänster: Vård INR 15, titel major, datering 1808. Övan mitten: Vård INR 16, titel liutenant (löjtnant) och friherre, datering 1789. Övan höger: Vård G 1, datering 1866. Foto 100511:66, 67, 65.

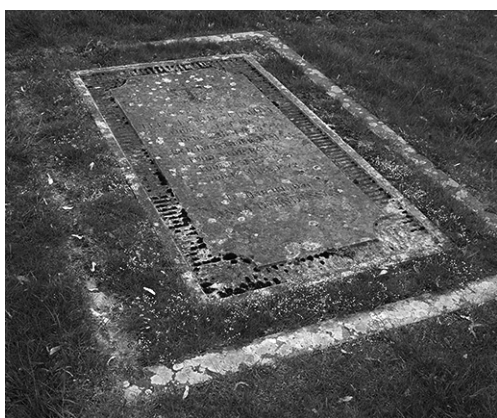
Även i kvarter G sydväst om kyrkan finns ett stort inslag av vårdar från 1900-talets mitt, men här är antalet äldre vårdar större. Ett fokusområde för de äldre vårdarna i kvarteret är partiet snett framför kyrkans torn. Här finner vi flera höga stenar, en häll och som en ytterligare accentuering av områdets karaktär av statusområde i miniatyr även en fin stenramvård. Av central betydelse i detta parti och för hela kyrkogården är (INR 15) och (INR 16). Den förstnämnda är en förnämlig hög och tunn kalkstensvård med texten "UTAF MAIOREN A.L. HANREPP FÖDD 1779 DÖD 1808 FÖRVARAS SJÄLEN HOS GUD MINNET HOS WÄNNER DET FÖRGÅNGELIGA HÄR". Alldeles intill finns (INR 16), en kalkstenshäll med texten "Här hvilar för detta liutenanten friherre Isak von Knorring, född på Allarp (?) d 31 December 1763 och död på Ingarud d 10 April 1789." I samma område finns ett större kalkstenskors (G 1) från 1866 med inskrift "Augusta Charlotta Jungmarker född Trotzig, död d 8 april 1866". Den tidstypiska stenramvården från 1930-talet med titeln trädgårdsmästare utgör ett fint komplement till det här



Ovan: Såväl kors som omgärdning har utförts i gjutjärn. Vård H 39-42, datering 1850-1880.



lilla området, vars läge säkert har varit eftertraktat tack vare närheten till kyrkport och gång.



Ovan: Kalkstenshäll med titlarna *generalmajoren* och *trotjänarinnan*. Vård H 8-9, datering 1934.

I kvarter H rakt söder om kyrkans långhus kompletteras vårdar från 1900-talets mitt av sentida vårdar från 1990-2000-tal. De två kalkstenshällarna (H 6) och (H 8-9), varav den ena ramomgärdad, är daterade 1934 respektive 1972 men har en gestaltning som redan sett till den äldsta dateringen är bakåtblickande. På hällarna finns titlarna *godsägaren* respektive *generalmajoren* och *trotjänarinnan*. Den sistnämnda titeln leder oss tillbaka till ett förgånget tjänarsamhälle, där den tjänande kunde bli en del av sammanhanget till den grad att personen vid sitt frånfälle fick sin sista vila inom familjegraven. Inom kvarter H finns kyrkogårdens paradgravvård, den staketomgärdade (H 39-42) med grusad yta och fyra kalkstenskors samt två höga gjutjärnskors. Vården, som är knuten till släkten Löfvenskiöld, är en tydlig representant för Berga som herrgårdssocken och dateringen är 1850-80-tal. Denna gravvård dominerar både genom gestaltning, storlek och höjdläge området söder om kyrkan.



Höger: Vård E 12-15, datering 1919. Foto 100511:053.

Kvarter I i kyrkogårdens sydöstra hörn innehåller vårdar från omkring 1930 fram till omkring 1980 med någon enstaka 1800-talsvård. Till området kan också föras det lilla kvarter E, en enkelrad närmast muren i sydost. Området utgör tillsammans med kvarter G det parti där kyrkogårdens



Vänster: Vård I 15-16 med titel änkefru, datering 1945. Foto 100511:102.



Längst till vänster: Vård I 35. Vänster: Vård I 15-16, en barnvård med datering 1873. Foto: 100511: 105, 104

äldsta vårdar finns. Det innebär att man här kan se ett större inslag av de höga smala stenvårdar som var vanliga under 1900-talets tidigare del. Exempel på detta: (E 12-15) från 1919, högre i röd granit med grovhuggna sidor och pole-rad framsida och väl integrerad i en kraftig stenram med hörnstolpar, (INR 20) från 1931 med fornnordiskt inspire-rad dekor i form av ett solkors och (I 35) i mörk granit med asymmetriskt krön och med koppling till herrgården Brod-derud under Säby. Av stort intresse är också kalkstenskor-set (INR 19) med så tidig datering som 1873 och rest till minne av en ung flicka. En annan vård som bör omnämnas är också (I 15-16) med stenram och datering 1945. En stor, påkostad vård över änkefru med dotter och dotterson; en rollbesättning som många gånger gavs betydligt enklare gravminne än så.

Ett antal av kyrkogårdens mer kulturhistoriskt intressanta gravvårdar har avlägsnats från ursprunglig plats och åter-finns lutade mot kyrkogårdsmuren i öster. I det nordöstra hörnet finns (INR 1 – INR 10). Av dessa kan särskilt fram-hållas (INR 1) med datering 1914, (INR 2) med datering 1936 och (INR 7) från 1925 och med titeln *arrendator*, liksom inte minst den lilla kvinnovården (INR 9) från 1917 med dekor i relief.

På motsvarande plats i kyrkogårdens sydöstra hörn finns ytterligare fyra gravvårdar (INR 11 – INR 14). Här utmärker sig (INR 11), en hög, tunn kalkstensvård med avsmalnande form. Detta är en av kyrkogårdens absolut mest kulturhisto-



Flera vårdar av högt kulturhistoriskt värde finns utmed kyrkogårdsmuren. Ovan: vänster: Vård INR 7 med titeln arrendatorn och dateringen 1925. Ovan höger: Vård INR 11, titel baron, datering 1820.

riskt värdefulla vårdar. Som enda gravvård på kyrkogården refererar den till släkten Posse vid Hassle-Säby. Texten lyder "Här hvilar det förgängliga af Baron Gabriel Posse. Han föddes den 16 Junii 1748, bortgick från --- den 28 Aug 1820. Hans --varande --- och hoppet att återförenas med honom uti ett bättre lif deras tröst." Den höga (INR 12) i mörk granit och med brutet krön har en gestaltning som mycket tydligt placerar den tidsmässigt till 1900-talets första decennier. Hällen (INR 13) bär titeln nämndeman.

Sammanfattande kulturhistorisk karakterisering

Godset Hassle-Säby, vars ägare betytt mycket för kyrkans utformning, har medeltida anor. Berga kyrka har möjligen medeltida ursprung, men fick sin nuvarande utformning omkring år 1700. Under korgolvet vilar medlemmar av familjerna Posse och Gyllenstierna på Hassle-Säby. Den rikt artikulerade västportalen med pilastrar i röd kalksten upp-bär en tavla med Posses och Gyllenstiernas vapen i relief.

Kyrkogårdens huvudkaraktär är bibehållen med friliggande stenmurar, entréer i väster och norr, grusgångar samt trädkrans av varierande ålder och täthet. Somliga grusgångar har dock tagits bort.

Bland gravvårdarna finns en mycket stark tidsmässig representation av tiden från omkring 1940 till 1970. Formmässigt innebär det att kyrkogården domineras av låga breda stenvårdar. På kyrkogården finns också ett mindre antal 1900-talsvårdar från perioden innan 1940, men också några vårdar från 1800-talet. Inslaget av äldre vårdar är störst i kvarteren G och I, d v s i området sydväst och söder om kyrkobyggnaden. Kyrkogårdens äldsta vård dateras till 1789 och är en häll belägen nära kyrkans torn och en av grusgångarna. De äldre vårdarna utgörs av höga smala stenar, varav några i kalksten, hällar och kors. Kyrkogårdens mest

dominanta gravvård är den staketomgärdade Löfvenskiöldska släktgraven söder om kyrkan med enskilda vårdar i form av kors i gjutjärn och kalksten.

Tre av de fyra gravvårdar på kyrkogården som omnämns i 1829 års dokumentation återfinns ännu. Det rör sig om två resta kalkstensvårdar och en häll.

På kyrkogården finns fyra stenramgravar bevarade.

URVALSKARTA A3 IN HÄR

ken nr	beskrivning	urnval	text	år	titel	plats	åtgärd
B 34-5		1		1938	korporal		rengöres
B 46-7		2		1941			
C 4-7		1		1904	lantbrukaren	Pilegården	rengöres
C 27-8		1		1925	tegelmästaren		rengöres
C 39-42		1				Snäpen	
C 33-4	kalksten	2		1901			rengöres i samråd med konservator
C 35-6		2			handlanden, kyrkovärden		
C 21-4		2	did 1917, 1947	1947	folkskolläraren, teol. stud.		rengöres
C 25-6		2		1943		Bäcken	rengöres
C 19-20		2					
C 29-30		2		1948	kyrkovärden	Bäcken	rengöres
D INR 7		1		1925	arrendator		lämplig placering utreds
D 95-6	kalksten	2				Elkeberga	rengöres i samråd med konservator
D INR 1		2		1914			lämplig placering utreds
D INR 10		2		1918			lämplig placering utreds
D INR 2		2		1936		Ingarrud	lämplig placering utreds
D INR 8		2		1918			lämplig placering utreds
D INR 9		2		1917			lämplig placering utreds
E 12-15	stenram	1		1919		Ingarrud	rengöres
F 48		2					rengöres
F 50		2		1925		Gullberget	
F 56		2		1945		Säby	rengöres
G 1	kalksten	1	Augusta Charlotta Jungmarkter född Trolstegs, död d 8 april 1866	1866			rengöres i samråd med konservator
G 61		1	Svensson	1896		Berga	rengöres i samråd med konservator
G 64		1	Karlsson	1921			rengöres
G 65-7		1	V alder Svensson 1921-1942, Han gav sitt liv för fosterlandet	1942		Mariedal	rengöres
G 83-4		1		1921		Ellförop	
G INR 15	kalksten	1		1808	majoren		rengöres i samråd med konservator
G INR 16	häll, kalksten	1		1789		Ingarrud	
G 55		2				Grönden	rengöres i samråd med konservator
G 32-3	stenram	2		1934	trädgårdsmästare	Säby, Stora Mörtevik	

Listade gravvårdar

[illegible]

Rapporter 2010-2011 i ämnet bebyggelse från Västergötlands museum

- 2010:1 Kv. Snickaren 1. Skövde stad och kommun, Västergötland. Renovering av exteriörer 2006-2007. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:2 Karlsborgs fästning. Slutvärnet. Renovering av kalksten 1994-2005. Antikvarisk dokumentationsrapport.
- 2010:3 Gudhammar. Gudhammar 1:9, Hova socken, Gullspångs kommun, Västergötland. Renovering av spannmålsmagasin 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:4 Källstorp. Källstorp 1:30, Örslösa socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av f.d. gårdskyrka/magasin 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:5 Ekebo. Ekebo 2:1, Otterstads socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av ladugårdens timmerstomme 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:6 Ekebo. Ekebo 2:1, Otterstads socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av smidesbälg i smedja 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:7 Ladugård på Almnäs bruk. Almnäs 1:1, Norra Fågelås socken, Hjo kommun, Västergötland. Renovering av ventilationshuvar 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:8 Borrabo. Borrabo 1:9, Trävattna socken, Falköpings kommun, Västergötland. Renovering av murstock m.m. i manbyggnad 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:9 Tådene slöjdskola. Tranum 30:2, Tådene socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av tak m.m. 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:10 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Friels kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:11 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Gillstads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:12 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Karaby kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:13 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Lavads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:14 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Norra Kedums kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:15 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Söne kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:16 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Tranums kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:17 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Tuns kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:18 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Tådene kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:19 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Väla kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:20 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Örslösa kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2010:21 Stallmästarbostaden vid Kungsvillan, Karlsborgs fästning. Karlsborgs socken, Karlsborgs kommun, Västergötland. Renovering av tak 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:22 Sunnersbergs prästbol. Sunnersberg prästbol 1:14, Sunnersbergs socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av magasin 2009-2010. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:23 Torvströfabriken Rytaren, Bostadshus "Bläckhornet". Yllestads socken, Falköpings kommun, Västergötland. Renovering av fönster 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:24 Råbäcks mekaniska stenhuggeri. Medelplana socken, Götene kommun, Västergötland. Renoveringsarbeten 2008-2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:25 Hyringa fornstuga. Prästtorp 1:13, Hyringa socken, Grästorps kommun, Västergötland. Renovering av stomskador 2008. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

- 2010:26 Anestad Västergården. Främmestads socken, Essunga kommun, Västergötland. Omläggning av magasin 2008. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:27 Vedums station. Vedum 3:186, Laske-Vedums socken, Vara kommun, Västergötland. Renovering av fasader 2009-2010. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2010:28 Aspetorp. Aspetorp 3:1, Bällefors socken, Töreboda kommun, Västergötland. Renovering av spannmålsmagasin 1999. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2011:1 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Amnehärads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.
- 2011:2 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Berga kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.